

УДК 334.332(477.87)

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ РЕГІОНУ

Газуда М.В.,
Газуда Л.М.

В даній статті досліджуються і розглядаються основні проблеми становлення і функціонування підприємницьких структур у 2-й та 3-й сферах агропромислового комплексу регіону. Велика увага зосереджена на перспективах розвитку підприємництва в аграрному секторі та харчопереробній промисловості області. Досліджувана проблема є актуальною, оскільки в ній піднімаються питання виробництва харчових продуктів, напоїв, а також раціонального використання продукції побічного користування лісу в системі агропромислового виробництва.

Ключові слова: підприємницькі структури, агропромисловий комплекс, аграрний сектор, харчопереробна промисловість, харчові продукти, напої продукція побічного користування лісу.

ВСТУП

Поетапне здійснення аграрної реформи в Україні послідовно ставить перед агропромисловим

Газуда Михайло Васильович, старший викладач кафедри економіки, менеджменту і маркетингу Ужгородського національного університету.

Газуда Леся Михайлівна, к.е.н, доцент кафедри економіки, менеджменту та маркетингу, економічного факультету Ужгородського національного університету.

комплексом нові невідкладні завдання, спрямовані на підвищення його економічної ефективності, вирішення важливих соціальних проблем на селі, забезпечення продовольчої безпеки країни. Аналіз глибоких соціально-економічних перетворень, які відбулися в аграрній сфері за період після проголошення незалежності нашої держави свідчить, що реформаційні процеси відбулися у всіх видах економічної діяльності агропромислового комплексу, сутність яких полягає у приватизації виробничого по-

тенціалу, переході від командно-адміністративної системи господарювання до системи ринкових відносин та формування багатуокладної економіки на базі створення та функціонування нових підприємницьких структур в усіх сферах АПК.

В контексті вищевикладеного мета дослідження полягає в обґрунтуванні науково-теоретичних та практичних основ і рекомендацій регіональних особливостей розвитку агропромислового комплексу в умовах ринкових трансформацій.

Особливостям становлення та розвитку підприємництва в агропромисловому комплексі регіону присвячені праці вітчизняних науковців, зокрема Трегобчука В.М. – щодо пріоритетних сфер господарської діяльності з виробництва продовольства на базі стабільного та ефективного функціонування АПК [12]; Гейця В.М. – стосовно бімодельної структури розвитку сільського господарства [1]; Крисанова Д.Ф. – з проблем активізації відтворювальних процесів на переробних підприємствах харчової промисловості регіону [3]; Мікловди В.П. та Пітюлича М.І. – з питань розвитку рекреації в сукупності з взаємопов'язаними виробництвами, передусім харчовою промисловістю та сектором домашніх господарств [6]. Конкретні рекомендації щодо розвитку аграрного сектора АПК містяться в працях Лендела М.А. [4, 5], спеціалістів Головного управління агропромислового розвитку Закарпатської обласної державної адміністрації стосовно перспектив становлення та функціонування АПК регіону [11].

Основою дослідження є використання таких методів: монографічного, системного підходу, порівняльного та статистичного аналізу. Структура статті наступна: перший розділ присвячено аналізу становлення та розвитку підприємництва в агропромисловому комплексі, в другому розділі визначені шляхи перспективного розвитку провідних видів економічної діяльності АПК.

1 АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА У 2-Й І 3-Й СФЕРАХ АПК РЕГІОНУ

Оцінюючи важливість агропромислового комплексу для Закарпатської області слід відмітити, що в умовах трансформації економіки, переходу до ринкових відносин робота аграрних підприємств та підприємницьких структур із виробництва харчових продуктів, напоїв, які в основному працюють на базі місцевих сировинних ресурсів, має особливе значення. Адже переробна сфера АПК була багатогалузевим і чітко структурованим утворенням. У 1990 р. харчова промисловість АПК України налічувала 1582 підприємства (з них харчосмакової – 1236, м'ясо-молочної – 305, рибної – 41), або ж 19,9 % від загальної їх кількості по промисловості [8, с. 266].

Трансформація підприємств 2-ї і 3-ї сфер АПК на шляху до ринкової економіки обумовила розвиток нових форм господарювання, становлення різноукладності на основі домінуючої приватної форми власності. Процес ринкових трансфор-

мацій у розвитку нових форм господарювання в АПК регіону ще не завершений, і особливо це стосується особистих селянських господарств, які в подальшому повинні реформуватися в нові організаційно-правові форми господарювання.

Отже, однією з пріоритетних сфер господарської діяльності є виробництво продовольства, тому вирішення належним чином проблеми продовольчої безпеки країни потребує стабільного та ефективного функціонування її агропромислового комплексу, в тому числі аграрного сектора, з метою поставки на внутрішній та зовнішній агропродовольчі ринки високоякісних, конкурентоспроможних та екологічнобезпечних продуктів харчування і сільськогосподарської сировини [12, с. 28].

Як наслідок попереднього розвитку і структурної реформи аграрного сектора як в Україні, так і в Закарпатській області склалася бімодельна структура сільського господарства. На сучасному етапі паралельно розвиваються дві моделі: крупне товарне виробництво на базі реорганізованих КСП – новоутворених підприємств різних організаційно-правових форм і дрібнотоварне виробництво в особистих селянських господарствах і невеликих фермерських господарствах. Першу модель умовно можна вважати індустріальною, а другу – традиційною. Перша модель підтримується державою, друга розвивається переважно за рахунок ініціативи знизу. Важливим елементом індустріальної моделі стали в останні роки агрофірми, що належать переважно структурам агробізнесу і обробляють десятки тисяч гектарів сільськогосподарських угідь. Сільськогосподарським виробництвом займаються майже всі великі і середні зернотрейдери, з кожним роком збільшуючи площу орендованих земель [1, с. 755].

Для Закарпатської області на даному етапі характерна традиційна модель в аграрному секторі економіки, а в минулому – індустріальна (табл. 1).

Показники табл. 1. засвідчують, що в умовах командно-адміністративної системи на початок 1991 р. в Закарпатській області переважала індустріальна модель, оскільки на сільгоспідприємства припадало 75,4 % (358,7 із 475,9 тис. га), а на особисті селянські господарства – 11,8 % (56,0 тис. га) сільськогосподарських угідь.

У 2001 р. внаслідок реорганізації КСП і утворення нових підприємств різних організаційно-правових форм почала переважати традиційна модель, оскільки на особисті селянські господарства припадало 58,6 %, а на сільськогосподарські підприємства – 34,9 % сільськогосподарських угідь, а ріллі відповідно 57,8 і 40,8 %.

На початок 2006 р. у 2-й сфері АПК ще більше утвердилась роль дрібнотоварного виробництва за рахунок ОСГ. На їх частку припадало 76,6 % сільгоспугідь, у тому числі 77,5 % ріллі, а на сільгоспідприємства відповідно – 12,0 та 15,9 %. Аналогічна тенденція характерна і для 3-ї сфери агропромислового комплексу АПК.

За кількісними ознаками підприємства харчової промисловості області займали провідну роль

Таблиця 1 Структура земельних угідь за товаровиробниками в Закарпатській області*

(на початок року)

Категорії господарств	1991 р.			2001 р.			2006 р.		
	Загальна земельна площа	Сільськогосподарські угіддя	в т.ч. рілля	Загальна земельна площа	Сільськогосподарські угіддя	в т.ч. рілля	Загальна земельна площа	Сільськогосподарські угіддя	в т.ч. рілля
Всі категорії господарств, тис. га	1275,3	475,9	196,0	1275,3	463,7	201,4	1275,3	454,3	200,6
відсотків	100,0	37,3	15,4	100,0	36,4	15,8	100,0	35,6	15,7
Сільськогосподарські підприємства, тис. га	562,5	358,7	152,6	295,6	161,8	82,2	72,6	54,6	31,9
відсотків	100,0	63,8	27,1	100,0	54,7	27,8	100,0	75,2	43,9
в т.ч., фермерські господарства, тис.га	—	—	—	...	11,2	10,2	...	11,0	9,4
Особисті селянські господарства, тис.га	61,2	56,0	35,7	286,0	271,6	116,5	363,0	348,1	155,5
відсотків	100,0	91,5	58,3	100,0	95,0	40,7	100,0	95,9	42,8
Землі інших категорій господарств тис. га	651,6	61,2	7,7	693,7	30,3	2,7	839,7	51,6	13,2
відсотків	100,0	9,4	1,2	100,0	4,4	0,4	100,0	6,1	0,02
Частка земельних угідь в % до всіх категорій господарств:									
Сільськогосподарських підприємств	44,1	75,4	77,9	23,2	34,9	40,8	5,7	12,0	15,9
особистих селянських господарств	4,8	11,8	18,2	22,4	58,6	57,8	28,5	76,6	77,5

* Розраховано за джерелом: Статистичний щорічник Закарпаття за 2005/Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2006. – С. 177.

Провідну роль в агропромисловому комплексі регіону також займали великі та середні сільськогосподарські підприємства, а також переробні підприємства харчової промисловості (табл. 2).

Таблиця 2 Кількість підприємств та виробництв агропромислового комплексу в Закарпатській області*

Підприємства сфери АПК	1989 р.	1990 р.
Колгоспів	125	132
Радгоспів	40	42
Міжгосподарських підприємств та організацій (крім будівельних)	15	13
Підприємств харчової промисловості	140	138
Підприємств м'ясної та молочної промисловості	87	106
Підприємств по ремонту тракторів і сільськогосподарських машин	157	133
Будівельних організацій	35	35

* Джерело: Народне господарство Закарпатської області в 1990 році: Статистичний збірник / Закарпатське обласне управління статистики. Ужгород, 1991. – С. 144.

серед промисловості області в цілому. Так, якщо у 1990 р. кількість виробничих об'єднань і підприємств, що перебували на самостійному балансі складала 200 одиниць, то, як видно з наведеної табл. 2, тільки в харчовій промисловості їх нараховувалось 138 од. і крім того, функціонувало 106 підприємств м'ясної та молочної промисловості.

У 2000 р. статистична звітність зафіксувала обвальне – на 771 од. зменшення кількості великих і середніх підприємств у галузях і підгалузях як сільськогосподарської діяльності, так, переробної

сфери АПК. Цей факт можна пояснити двома чинниками. По-перше, у зв'язку з прийняттям Закону України "Про державну підтримку малого підприємства" [3], в якому закріплено положення щодо віднесення підприємств до групи малих. По-друге, ряд підприємств, де обсяги виробництва продукції знижувалися, а чисельність працюючих скорочувалася шляхом звільнення працівників, які перебували у вимушених відпустках у 2000 р., стали відповідати також умові щодо віднесення їх до малих підприємств.

Досвід показує, що освоєння ринкових методів господарювання товаровиробниками 1-ї і особливо 2-ї сфер АПК проходить швидше і ефективніше за умови відповідної законодавчої, організаційно-управлінської та фінансово-економічної підтримки, запровадження механізмів зниження міжгалузевого цінового диспаритету в АПК, перебудови свідомості та психологічних установок людини, яка була "продуктом" соціалістичного суспільства, на громадянину із задатками, адаптованими до вимог ринкового середовища [3, с. 35].

В процесі подальшого реформування агропромислового комплексу регіону як у 2-й, так і 3-й сферах, активно почали формуватись і функціонувати підприємницькі структури ринкового типу (рис. 1).

Для етапу 2000 р. характерним є подальше становлення фермерства, зокрема на початок 2001 р. їх нараховувалось 1459, тобто на них припадала найбільша питома частка недержавних сільськогосподарських підприємств (82,8 %). Другу позицію у структурі недержавних сільгосп підприємств займали господарські товариства – 164, або 9,3 %. У кількісному відношенні, підсобні та інші сільгосп підприємства значно перевершували державні підприємства (їх нараховувалось 96, а державних тільки 40). Почали створюватись кооперативи на принципах приватної власності на землю і колективної організації виробництва (30 одиниць). Появились й інші організаційно-правові форми сільгосп підприємств, а саме приватні (приватно-орендні), яких у 2001 р. функціонувало 14 од. В порівнянні з 1990 р. збільшилась кількість особистих підсобних господарств населення (303,7 проти 261,0 тис. у 1990 р.). Аналогічно змінювались форми власності і на підприємствах харчопереробної промисловості. Більшість з них набула статусу недержавних. У 2001 р. функціонувало 241 недержавне підприємство із 289 в цілому, з них 163 колективні та 78 приватних. З державною формою власності функціонувало тільки 48 підприємств. Подальші дослідження засвідчують, що підприємства та організації усіх трьох сфер агропромислового комплексу області поступово адаптувались до ринкових умов господарювання. Визомінилась регулююча роль провідної управлінської структури – Головного управління агропромислового розвитку Закарпатської облдержадміністрації. У складі названого управління сформувались провідні підрозділи, а саме наступні відділи: організації виробництва продукції рослинництва, маркетингу та агротехнічних послуг; організації виробництва та маркетингу продукції тваринництва; переробної та харчової промисловості та інші.

2 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО АПК

Перспективи розвитку аграрного сектора регіону, на нашу думку, полягають в:

- досягненні стабільного економічного зростання шляхом забезпечення умов для розвитку ефективного підприємництва в аграрному секторі;

- підвищенні конкурентоспроможності продукції вітчизняного агропромислового комплексу на внутрішньому та зовнішніх ринках на базі нарощування обсягів інвестицій та їх інноваційного спрямування;

- створенні цивілізованих умов для проживання в сільській місцевості як основи припливу працездатних верств населення та відтворення людського капіталу, формування дієздатних сільських територіальних громад.

Важливим чинником активізації відтворювальних процесів на переробних підприємствах харчової промисловості регіону має стати підготовка України до інтеграції з ЄС та приєднання до СОТ шляхом формування "єдиного нормативного простору". Європейський комітет із стандартизації нараховує близько 6 тис. чинних стандартів і їх проектів, а українських гармонізовано з ними лише більше трішки 1 тис. Прогрес у цих видах економічної діяльності харчової промисловості полягає в прискоренні робіт з адаптацією національної бази стандартів до вимог ЄС, переході вітчизняних товаровиробників на випуск продукції, яка відповідає гармонізованим стандартам та запровадженні її сертифікації [3, с. 175].

Вказані чинники активізації відтворювальних процесів особливо актуальні для Закарпатської області, оскільки у новому столітті кордони України межують з новими прикордонними країнами-членами ЄС (Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина), а тому акредитація підприємств регіону на відповідність міжнародним системам стандартів (зокрема, найбільш відомий ISO 9000) у разі її підтвердження свідчитиме про відповідність продукції, що виробляється, світовим стандартам. При цьому, сертифікат відповідності видається на три роки, а сертифікована продукція поставляється в країни-члени СОТ без додаткових випробувань. Звідси, необхідно розширювати мережу спільних підприємств на території регіону з провідних видів економічної діяльності харчової промисловості.

Метою стратегії підприємств харчової промисловості є: створення умов для нарощування обсягів виробництва продовольчої продукції, максимального забезпечення виробництва в асортименті з наявної в області сировинної бази, ефективного використання природних ресурсів мінеральної води, продукції побічного користування лісу та залежів кам'яної солі.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку харчової промисловості регіону є перероблення та консервування овочів та фруктів, а також фруктових та овочевих соків тому, що виробництво зазначеної продукції сконцентроване в декількох крупних підприємствах, де використовуються новітні технології та дотримуються рекомендованих стандартів з перероблення продукції. В регіоні є достатній сировинний потенціал, який поповнюється значною кількістю дикорослих плодів, ягід та грибів [6].

Основні перспективні напрямки розвитку перероблення та консервування овочів і фруктів, а також виробництва фруктових та овочевих соків наступні: подальший розвиток цих видів економічної діяльності за рахунок створення нових підприємств

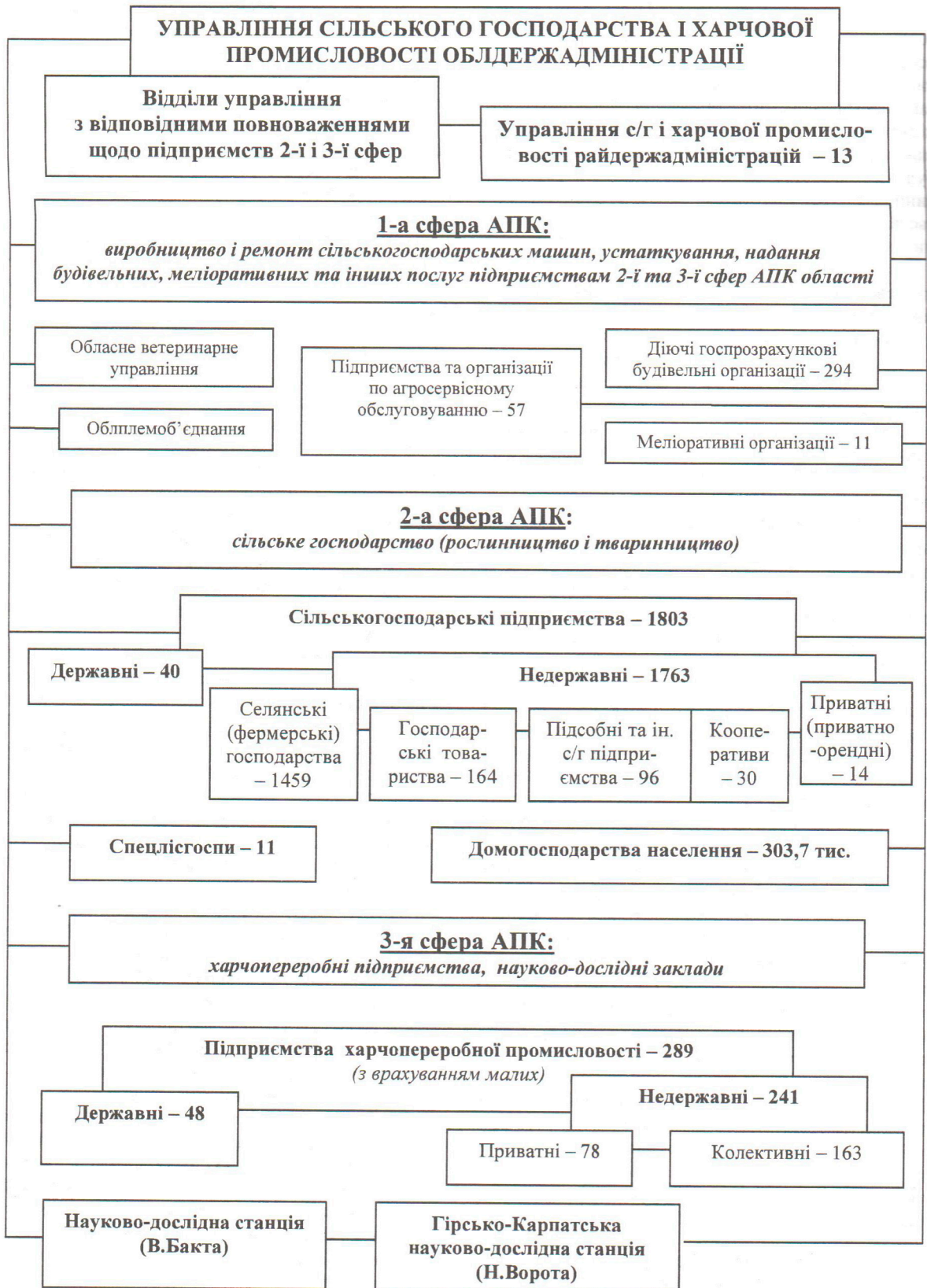

Рис. 1. Трисферна модель агропромислового комплексу Закарпаття у 2000 році*

*Сформовано за джерелом: Статистичний щорічник Закарпаття за 2003 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2004. – С. 108, 142.

у перспективних сировинних зонах; налагодження переробки дикоростучих плодів, ягід та грибів; освоєння переробними підприємствами виробництва продукції дитячого харчування; відновлення потужностей існуючих консервних заводів за рахунок інвестицій; пріоритетність напряму розвитку цих видів діяльності на експорт [11, с. 16].

При збільшенні обсягів виробництва виноградних вин (підклас 15.93.0 КВЕД) спостерігається зменшення кількості виноробних підприємств. При всій перспективності цього виду економічної діяльності існують значні проблеми: зменшення кількості підприємств у зв'язку з непомірно високою вартістю ліцензії на розлив таких видів продукції; висока ставка акцизного збору; зменшення площі виноградників для забезпечення власною сировиною; неспроможність дрібних товаровиробників створювати конкурентоспроможну продукцію.

Основні напрямки розвитку виробництва виноградних вин на перспективу: ініціювання змін у законодавстві щодо зменшення вартості ліцензій на розлив алкогольних напоїв; збільшення обсягів виробництва виноградних вин за рахунок роботи існуючих та створення нових підприємств; розширення власних сировинних зон; використання існуючих потужностей та насаджень непрацюючих підприємств; відновлення виробництва плодоягідних вин; налагодження експорту продукції виноробства.

ВИСНОВКИ

Аграрна реформа є однією з актуальних тем сучасних економічних досліджень. Як наслідок попереднього розвитку і структурної реформи аграрного сектора як в Україні, так і в Закарпатській області склалася бімодельна структура сільського господарства. На сучасному етапі паралельно розвиваються дві моделі: крупне товарне виробництво на базі реорганізованих КСП – новоутворених підприємств різних організаційно-правових форм і

дрібнотоварне виробництво в особистих селянських господарствах і невеликих фермерських господарствах. Першу модель умовно можна вважати індустріальною, а другу – традиційною.

Метою стратегії розвитку харчової промисловості є: створення умов для нарощування обсягів виробництва продовольчої продукції, максимального забезпечення виробництва в асортименті з наявної в області сировинної бази, ефективного використання природних ресурсів мінеральної води, продукції побічного користування лісу та залежів кам'яної солі.

Основні напрямки виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (підсекція DA) агропромислового комплексу Закарпатської області на перспективу, якими передбачено освоєння нових конкурентноздатних видів продукції, які мають пріоритетне значення у відповідних видах економічної діяльності. Це, в основному, стосується виробництва фруктових та овочевих соків, перероблення та консервування овочів та фруктів, виноградних та плодово-овочевих вин, мінеральних вод та безалкогольних напоїв, сирів твердих та кисломолочних продуктів, у тому числі вурди та іншої продукції.

Шляхи перспективного розвитку перероблення та консервування овочів та фруктів, а також виробництва овочевих та фруктових соків наступні: подальший розвиток цих видів економічної діяльності за рахунок створення нових підприємств у перспективних сировинних зонах; налагодження переробки дикоростучих плодів, ягід та грибів, освоєння виробництва продукції дитячого харчування; відновлення потужностей консервних заводів за рахунок інвестицій; пріоритетність напряму розвитку цих видів економічної діяльності на експорт.

Метою подальших наукових розробок буде дослідження шляхів реформування особистих селянських господарств у крупно- та середньотоварні виробництва на основі кооперування і створення акціонерних товариств у 2-й сфері, а також розвитку підприємництва у 3-й сфері АПК.

ПРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку/За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.
2. Закон України "Про державну підтримку малого підприємництва" від 19 жовтня 2000 р., № 2063-III.
3. Крисанов Д.Ф. Економіко-екологічні проблеми харчової промисловості України/ відп. редактор акад. УААН В.М. Трегобчук. – Київ: Ін-т економіки НАН України, 2002. – 247 с.
4. Лендел М.А. Аграрне виробництво в Карпатському регіоні: сучасний стан, тенденції, перспективи розвитку: Монографія. – Ужгород: Карпати, 2006. – 216 с.
5. Лендел М.А. Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і сучасність. – Ужгород: Патент, 1999. – 275 с.
6. Мікловда В.П., Пітюлич М.І. Область еколого-економічного розвитку. – Ужгород, 1999. – 66 с.
7. Народне господарство Закарпатської області в 1990 році: Статистичний збірник / Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 1991. – 219 с.
8. Народне господарство Української РСР у 1990 р.: Стат. щорічник / Мінстат УРСР. – К.: Техніка, 1991. – 456 с.
9. Статистичний щорічник Закарпаття за 2003 рік/Головне управління статистики у Закарпатській області.– Ужгород, 2004. – 588 с.
10. Статистичний щорічник Закарпаття за 2005 / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2006. – 591 с.
11. Стратегія сталого розвитку агропромислового комплексу до 2015 року / Головне управління агропромислового розвитку Закарпатської обласної державної адміністрації, 2006. – 19 с.
12. Трегобчук В.М. Еколого-економічна реструктуризація та оптимізація регіональних АПК і проблеми переведення їх на модель сталого розвитку / Стратегія сталого розвитку Закарпаття: еколого-економічні та соціальні моделі // Матеріали регіональної науково-практичної конференції. – Ужгород: Патент, 2001. – 550 с.